

Berkovits René: Lelki epidémiák*

I.

Néhány év előtt a budapesti lapokban a következő hírt olvashattuk: „A főváros tizenhétezer telefonállomásán ma délután ½7-től 7-ig nem lehetett összeköttetést kapni. Az előfizetők azt hitték, hogy sztrájk tört ki. A hosszú ideig tartó telefonzavarnak azonban egész más oka volt. A központban hangos sikoltással összeesett egy szívbajos villamos-szerelő. A kiáltástól s az összeesett ember látásától a központban alkalmazott hölgyek annyira rosszul lettek, hogy otthagyták a kapcsoló szerkezeteket; néhányan tüzet és robbanást kiáltottak, mire óriási pánik tört ki. Az alkalmazott 200 nő közül 49 elájult. A mentők hét kocsival vonultak ki . . . stb. (*Világ*, 1910 december 18.)

Ez a hirtelenül lezajlott kis lelki tömegzavar igen alkalmas arra, hogy a lelki epidémiák keletkezését, lefolyását és lélektanát rajta tanulmányozzuk.

Mi is hát voltaképpen az a „lelki epidémia”? A fertőző betegségek (vörheny, tífusz, kolera) analógiájára alakult ki ez a fogalom: egy csomó ember lelki megbetegedése valamilyen lelki fertőzés következtében. Igazi epidémiáról akkor beszélünk, ha a lelki fertőzés egy vagy néhány embertől indul ki s sorozatosan, egymásután betegednek meg azok, akik velük vagy a már tőlük megbetegedettekkel érintkeznek. Viszont az az eset, amelyet most felemlítettem, a telefonközpontról, — az inkább lelki tömegbetegség, azaz egy bizonyos körülírt embercsoportnak valamely közös okból való lelki megbetegedése. A két eshetőség között nincs valami szigorú határvonal, egyik könnyen átmehet a másikba, a tömegbetegség lehet egy epidémia kiinduló pontja, viszont a lelki epidémiák során a fertőzésre hajlamos tömegek éppen tömegmivoltuk folytán egyszerre betegedhetnek meg s adják meg az epidémia különösebb jellegét. Már itt rá kell mutatnom, hogy az ú. n. tömeglélek a lelki epidémiákban nagy szerepet játszik.

Miféle megbetegedésről van szó a lelki epidémiákban? Eszelhetünk-e határozott elme-kórtani kórformákat, kifejezett pszichózisokat s lehetséges-e, hogy lelki behatások folytán pszichózisok tömegesen jelentkezzenek? Amint elemzésünk során látni fogjuk, mindkét kérdésre igennel felelhetünk, — de nem ez adja a lelki epidémiák igazi jellegzetességét.

Miféle betegségről beszélhetünk a fenti telefon-esetnél? A legfeltűnőbb jelenség az ájulás, azután másoknál a rosszullet, fejvesztett szaladgálás és menekülés. Az ájulás nem tünete semmiféle elmebeteg-

* Szemelvények szerzőnek a *Társadalomtudományok Szabad Iskolájában* tartott előadásorozatából.

ségnek, hanem az agyvérkeringésnek a zavara, amelyet nemcsak lelki okok, mint felindulás, rémület, lelki kimerültség, hanem testi behatások is előidézhettek (fájdalom, mérgek, gyomorzavarok stb.). A többi tünetek, amelyeket a pánik fogalomba tömörítünk, már inkább emlékeztetnek akut elmezavarokra, de nem jelentenek határozott kórformát. S hogy ájuláspánikok mégis lelki betegségnek tekintendők, ennek megállapítására elegendő ugyebár arra hivatkozni, hogy a telefonkezelők teljesen megzavarodva otthagyták munkahelyüket, anélkül hogy bármiféle veszélyt észleltek volna. Abnormális reakciót tapasztaltunk tehát, amely egy egész tömegnél egyszerre vagy közvetlen egymásutánban lépett fel.

Mi okozta ezt az abnormális reakciót? Kétségtelen, hogy nem a tény maga, nem az, hogy egy „szívhajós” szerelő hangos kiáltással összeesett, — hiszen ilyen epilepsziás rohamot a kezelők közül már sokan láthattak s egyébként is az ijedtség a kiáltás és zuhanás miatt, a részvét a földön fetregő ember iránt nem okoz szükségképen ájulást és pánikot. Valami másnak kellett lennie, ami a normális reakciót megváltoztatta. A kapcsolóteremnek egészen sajátos lelki atmoszférája van, amit mindenki megérez, aki csak pár percet is tölt benne. Valami állandó feszültség és felfokozott izgalom fűti a levegőjét; hát még aki órákig dolgozik ott, napokon át, hónapokig, éveken keresztül! Izgatott és kimerült idegrendszer minden vibrálása százsorosán nő meg ebben az atmoszférában s nem csoda, ha abban a pillanatban, amikor a szerelő összeesett, valami láthatatlan veszély sejtése, szörnyű ijedtség érzése szorította össze a szíveket s az első „tűz van!” kiáltás ellenállhatatlan erővel nyugította le az agyakat. A szomszédnő eltorzult és sápadt arca, amelyben mindenki a maga érzelmeit látta kifejeződni, egyetlen egy sikoltás, egy felborult szék elég volt most már rá, hogy kitörjön a pánik.

Íme, ezek azok a momentumok, amelyeket minden lelki tömegbetegségnél és epidémiánál meg fogunk találni: a lelki milió, a lelki fertőzés folyamata s a ragályozás forrása. Amint látni fogjuk, nem szükséges, hogy az emberek tömegben legyenek; ezek a momentumok nélkül is érvényesülnek: a tömeg maga azonban a leghatásosabb aktiválójuk, a tömegben való lét a legalkalmasabb talajuk. A legnyugodtabb, legkedélyesebb tömegben pillanat alatt kitörhet a pánik, — hiába tudja egy modernül épített színházban mindenki, hogy veszély esetén három percen belül kinn lehet az utcán, ha tűz üt ki, mégis fejevesztve tapossák le egymást az emberek. A lelki fertőzés sehol olyan gyorsan nem terjed, mint a tömegben, mert itt a lelki milió egységes, amint ezt Le Bon most magyarul is megjelent könyvében (*A tömegek lélektana*) olyan meggyőzően kifejti.

De mit is értünk lelki fertőzésen? Pusztá analógia ez a kifejezés vagy több ennél? Nézzünk utána.

II.

Hogy a jókedv vagy a sírás ragadós, közismert dolog. Hogyan és miért van ez így? Hogyan lehetséges az, hogy valaki egy másik emberben lejátszódó lelki folyamatot, hangulatot, érzést vagy elha-

tározást végig éljen, még pedig csakis azért, mert észleli, hogy ez a másikon lejátszódik?

Ennek lelkünk sajátságos berendezése az oka. M r Darwin tanulmányozta (s egyik legerdekesebb könyvét írta róla) azokat a kifejezési módokat, amelyek ked lyhull mz sainkat kísérik: a mimikát, a taglejt seket és hangunk elváltozásait. Bizonyos lelki állapotokkal mindig ugyanazok a kifejez mozg sok járnak együtt, és sajátságos módon ez az összekapcsolódás annyira szoros és intim, hogy az egész folyamat szinte megfordítható, azaz a kifejez mozg soknak akármilyen módon való beállása maga után vonja a neki megfelelő lelki állapotot. Hipnózisban igen  rdekeseen tanulmányozható ez az eset; ha a mély hipnózisban levő egyén arcizmait villamos  r mlyel bizonyos kombinációban összehúzódásba hozzuk, s lelki állapota után kérdezősködünk, a beállott mimikának megfelelőt fog jelezni. S ha nem is megy nk oly messze, hogy a kedély állapotot a kifejez mozg sok direkt k vetkez m nyeinek tartjuk (mint a Lange-féle teória ezt különösen az  rmozg t  idegrendszer előidézte változásokra nézve felteszi): annyit mégis el kell ismern nk, hogy a kifejez mozg sok maguk képesek a ked lyv ltoz sokat fokozni vagy csillapítani. A dühös ember kiabálásával és hadon sz s val szinte belelovalja magát a haragba — ismeretes az az operettbodyi generális, aki mikor le akarja szidni egyik kedves ember t, előbb a mellékszobában k pzelettbodyi katonákat teremt t z össze, hogy elegendő d h re tegyen szert — de viszont a kitombol s le is lohasztja a haragot. A gyászoló ember éppen  gy beles rhatja magát a szomorúságba, mint ahogy a s r s meg is nyugtatja.

Leszögezhetjük tehát azt a tényt, hogy a lelki állapotok és kifejez mozg saik között a lehető legszorosabb kapcsolat van,  gy hogy a mások lelki állapotát egyenesen e kifejezések után ismerhetjük fel. A felismeréstől már csak egy lépésnyire van az, hogy magunk is  t rezz k a megfelelő lelki állapotot. Hogy mikor és mennyiben teszszük ezt, az sok mindentől függ: vannak emberek, akiknél ez az átérzés nagyon könnyen megy, másoknál nehezebben, viszont egy és ugyanazon egyénnél a pillanatnyi hangulat vagy az időleges lelki dispozi ci  szabja ezt meg; ha magam is gy szolok, jobban  t rzem a más szomorúságát. Világos, hogy az  t rz st elsősorban a kifejez mozg sok váltják ki, magunk sem tudjuk hogyan, de egyszerre magunk is  rezz k azt, amit a másikon látunk.

 me, a lelki fertőzésnek egyik legelterjedtebb módja: az átérzés (*Einfühlung*), még pedig leg lt l nosabb, leggyorsabb módja. Tehát nem „lelki baktérium” terjeszti a lelki ragályt, de épp oly kevesse valami titokzatos lelki fluidum, valami telep ti s hullám, hanem a filog ni s fejlődés folyamán létrejött, minden társas lényben megtalálható vele rz s, részvét, s az ezt felidéző lelki kifejez mozg sok. Az egész folyamat val s n leg az utánzási ösztönből differenciálódott ki.

Vannak lelki epidémiák, amelyekben a fertőzésnek majdnem k z r lag csak ez a módja szerepel (mert mint látni fogjuk, van m g más formája is). Különösen primitívebb lelkületű egyéneknél az átérzés s a benne foglalt utánzási vágy elegendő lehet a megfelelő lelki zavar kiváltására,  gy gyermekeknél, a kult r latlan népesség-

nél. 1374-ben Aachenben egy búcsú alkalmából, amelynél egyébként is bolondos jókedv uralkodott, valóságos tánc-düh lepté meg az embereket; nagy éneklésbe, ordítózásba, vad táncolásba kezdtek s ez a táncepidémia magával ragadott mindenkit, aki a táncolók közelébe került, némsókára sok ezer ember táncolt a Rajna mentén és Németalföldön. Mindenütt táncoló csoportokat lehetett látni, örült tempóban órákig keringő és ugráló embereket, akik végül is teljesen kimerülve rángatóztak s görcsökben fetrengtek a földön. Az energikus kezelési mód dacára — a földre bukott betegeket ököllel verték s hasukat rugdosták — négy hónapon át tartott a járvány.

Hasonló tánc-járvány évenként ismétlődött a 16. század elején Strassburgban, mindig Szt. János-napkor, s aki meg akart gyógyulni, annak táncolva kellett a zaberni Szt. Vitus kápolnához vándorolni. Érdekes ennek a szentnek a szerepe a tánc-járványok körül, s valószínűleg összefüggésben áll a vend napistennel, Swantewitttel, akinek a kultuszához a tánc hozzátartozott. E tánc-járványok utolsó maradványa a ma is minden pünkösdkor megújuló echternachi ugráló processzió.

Ezeknél az epidémiáknál az utánzás szüksége és az átérzés ereje szerepel fertőző ágensként. Hogy primitív lelkeknél milyen nagy ennek a jelentősége, azt gyakran van alkalmunk tapasztalni az iskolás gyermekeken vagy intézetekben fellépő járványos rángatózásoknál. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy egy gyermek, aki choreában (vitustáncban) szenved — ez egy idegbetegség, amelynél grimaszok, a fej s karok rángatózása a feltűnőbb tünetek — a fél osztályt megfertőzi, azaz egész csomó gyerek kezd choreás módjára mozogni. Hasonlóképp önkénytelenül utánacsinálják gyerekek a környezetükön látott stereotip mozgásokat, ú. n. tic-eket. A gyermeki lélek organizációja hozza magával, hogy szükségképpen átéli azokat a tüneteket, amelyeket másokon észrevesz.

Az átérzés és átélés azonban, mint mondtam, nem egyedüli módja a lelki fertőzésnek. Jelentőségében vetekedik vele a sugallás, szuggesztió.

III.

Mi a szuggesztió? Közkeletű szó, de csak kevesen tudják, hogy voltaképen mit kell rajta érteni. A szaktudósok ma sincsenek készen általánosan elfogadott definíciójával. Körülbelül azt jelenti, hogy valakiben egy érzést, egy gondolatot, egy elhatározást, szóval egy lelki élményt valósítatunk meg azzal, hogy ennek a lelki élménynek a képzetét keltjük fel benne, leginkább a szó segítségével. Mindnyájan ismernek olyan embert, aki, ha kissé zavarban van s rákiáltanak, hogy „ejnye, de elpirult!”, csakugyan fülíg pirul. Ez szuggesztió: az elpirulás képzetét keltették fel benne, ő csakugyan érzi, hogy elpirul s ezzel a vér meg is jelenik az arcán. De nemcsak az ilyen, szuggesztióra hajlamos (szuggesztibilis) embernek lehet szuggesztálni, hanem többé-kevésbé mindenkinek, amennyiben képesek vagyunk benne valamely hatás beállásáról való meggyőződést felkelteni.

De hát hogyan lehetséges ez? Szinte érthetetlen előttünk, hogy ilyen eszközökkel tudjunk embertársunkra hatni. Még inkább, hogy

mi reánk hasson  gy valaki. Meggyőzni, igen, ezt ismerj k és elismerj k; érveknek hozzáférhetők vagyunk s amint meggyőztek bennünk róla, hogy nem a nap kel fel, hanem a föld forog, ezt elhisszük, bármennyire ellene sz l a tapasztalásunk. De hogy ez a pohár víz, mely előttem van, tokaji bor, mint ahogy ezt valaki nekem szuggerálni akarná, — nem, ezt hiába állítja, ismételgeti, hiába k stolgtatja s fejezi ki  ze s aromája fölötti elragadtatását, ezt nem hiszem el. Vagy: ha arra k rnek, hogy nyissak ki egy ablakot, mert meleg van bent, mert valaki rosszul  rzi magát stb., ezt megtehetem, ha nekem is melegem van, ha részvéttel vagyok a szomszédom iránt, vagy ha nagyon szépen k rnek rá; de hogy ha valaki r m sz l: „most kinyitja ezt az ablakot”, — nem, ezt nem teszem meg. Hiába állítja nekem valaki a leghatározottabban, hogy a jobb karomat nem tudom felemelni,  n mégis felemelem. S nekem ugyan,  gy gondolkozunk mindannyian, hiába beszélné be az udvari szabó, hogy a világ legszebb ruhája van rajtam, mint Andersen szép meséjében a királynak, amikor voltaképen meztelen volt, — mi nem hinn nk el.

 m Andersen meséjében m g tovább is van — s bizony mi is szugger lhat k vagyunk. A király csodás ruháját nemcsak a király látta, hanem az egész udvar és a nép. S ilyen királyi ruhákat sz zat is aggattak r nk, amikor gyerekek voltunk: illendőségi formulákat, vallásos és etikai fogalmakat, emberekről és intézményekről s szent véleményeket, — s ma is folyton kapjuk és hordjuk őket: politikai és társadalmi jelszavakat, irodalmi és művészeti irányításokat, dogmákat és ideálokat. Előadásom végén majd elemezni fogom, hogy mindez mennyiben esik a lelki epidémia tágabb fogalma alá, most csak rámutattam, hogy mi mind szugger lhat k vagyunk.

Bizonyos megszorításokat azonban tennem kell. Igaza van Hellpachnak, akinek e t m r l  rt kit n  könyvét (*Die geistigen Epidemien*, Frankfurt, 1906.) előadásomban többször felhaszn lтам: a szuggeszt o a felnőtt, művelt nyugateurópai férfi előtt nehezen megérthető folyamat; ez a *Kausalit tstier*, akinek lelki világa csupa motiv lt s ggal van tele, akinek lelkében minden történés bizonyos rendszerességgel folyik le, ez az ember nehezen tudja konced lni a szuggeszt o lehetőségét. De a kevésbbé komplikált lelkületű, primitivebb, naivabb ember számára, mint amilyen egész életén  t a n , a pubertás koráig a f u, vagy a műveletlenebb s  gy fejletlenebb logik j  ember számára, mint amilyen a kispolgár, a paraszt, a kult r rtlan népek: ezeknek a számára a szuggeszt o a lelki kauzalitásnak egyik természetes formája, valamely dolognak a képzete náluk már a megvalósulás első st diuma.

S csakugyan,  k a szuggeszt o igazi t rr numa s minden lelki epidémiának szenvedő hősei. Vannak azonban állapotok és helyzetek, amelyekben a férfi lelke is elveszti logikus rugalmasságát s szuggeszt ibilis lesz. Normális és rendkívüli helyzetek: utóbbi a hipnózis, előbbi a fokozott kedélyizgalom állapota.

A hipnózis a tudat mesterséges megsz k t se, ami legegyszerűbb módon szuggeszt ora áll be, de az embereknek a titokzatoshoz váló vonzódása révén, meg a legsúlyosabb szuggesztív faktor: a

tekintély segítségével, amellyel az orvos betegével vagy a hipnotizőr médiumával szemben rendelkezik, bizonyos kis fokban minden embernél előidézhető. A hipnózisban pedig a szuggesztibilitás, épen a tudat szűkülése miatt, erősen fokozódik. Hipnózisban tehát a szuggesztiónak rendkívüli nagy lehetőségei nyílnak meg. Hipnózisban elhiszem, hogy a víz tokaji bor, s eszerint cselekszem: kéjjel fogom szűröcsölni vagy kiköpöm, ha antialkoholista vagyok, vagy ekkor is megiszom, ha így szuggerálják; az első parancsszóra kinyitom az ablakot s a hipnotizőr egyszerű állítására, hogy a kezem béna, csakugyan nem tudom karomat felemelni. Sőt még több mindenre képes a kellő fokban hipnotizált médium: a legkülönbözőbb érzéki csalódásokra (illúziókra), normális állapotában elfeledett vagy elrejtett képességeinek gyakorlására (idegen szavak reprodukálására, régen bejárt helyekre való emlékezésre, éneklésre, táncolásra; emlékezzünk pl. Trilbyre vagy Madeleine álomtáncosnőre) s ami a legjelentősebb, hipnózisban a lélek és test u. n. kölcsönhatása bámulatos mérveket ölthet, amennyiben mindazok a működések, amelyek főleg az érmozgató s a szimpatikus idegrendszer kormányzása alá tartoznak, fokozottan jelentkezhetnek. Így szuggerálhatók s nagyon érzékeny médiumokon ki is válthatók égési sebek, körülírt elszínesedések, bő nyálevlasztás és izzadás stb.

Hogy mennyire sikerül a hipnózist, ahogy mondani szoktuk: mélyíteni s így valaki milyen szuggesztiókat valósít meg, az attól függ, hogy milyen médium, azaz, hogy tudata mennyire szűkíthető, mily mértékben szünteti be ellenállásait (ez a hipnotizőr szerint is változik). Hipnózis azonban nemcsak tudatosan idézhető elő, hanem vannak állapotok, amelyekben magától is beáll: kimerült idegrendszerrel vagy lelki emócióknál, narkotikus szerek hatására, hatalmas tekintély súlya alatt, sőt létezik autohipnózis is, amikor bizonyos monoton ingerek segítségével valaki önmagát ejti hipnózisba (az orruk hegyét fixírozó fakírok). Igaz, hogy valódi, mély hipnózis ilyen módokon csak nagyon alkalmas médiumoknál lép fel, de a hipnózishoz nagyon hasonló tudatszűkülés, az úgynevezett hipnoid állapot, bárkinél beállhat. S miután ilyen hipnoid állapotban is a szuggesztibilitás fokozódik, érthető a most vázolt helyzetek jelentősége a lelki epidémiákra.

Maga a tömegben való együttlét is s ennek lélektani momentumai, mint amilyen az anonimitás érzése, amely a gátlások megszüntetésével, vagy a lelki emóciók túlfűtöttsége, amely az élmények megvalósításának könnyedségével annyira kedvez a hipnózisnak, mondom, maga az, hogy tömegben vagyunk, valami hipnoidszerű állapotot jelent s így érthető, ha a tömeg olyan könnyen szuggerálható.

Ugyancsak hipnoid jellegű a hisztériában szenvedő ember lelkiállapota is. Maga a hisztéria voltaképpen nem egyéb, mint a lelkiéletnek egy abnormális beállítódása, bizonyos aránytalanság az affektusok oka és az affektusok kifejeződése között. A hisztériás egyén a szuggesztiók rabja, úgy az idegen, mint a saját, nagyrészt a tudattalanban lejátszódó autoszuggesztióinak az áldozata. Megint

érthető, hogy a lelki epidémiákban, úgy a kiindulásukban, mint terjedésükben a hisztériás egyéneknek rendkívüli nagy szerepük van. S figyelemreméltó, hogy ugyanazok az embercsoportok szenvednek leginkább hisztériában, amelyekről már megállapítottuk, hogy szuggesztióra amúgy is hajlamosak: a gyermek, a nő, az alsóbb néposztályok. Szuggesztibilitás, hisztéria, hipnózis: egy és ugyanazon lelki mechanizmusnak különböző fokait és oldalait jelentik.

IV.

Kissé sokáig időztem a szuggesztió fogalmának fejtegetésénél, de a lelki fertőzésnek ez a második módja olyan fontos minden lelki epidémiában, hogy részletesen meg kellett világítanom. Szükséges még, hogy a szuggesztibilitás s a fokozott kedélyizgalom viszonyát tisztázzuk.

A fokozott kedélyizgalom röviden izgatottságnak nevezhető. Az izgatott ember egész lelki érdeklődése egy irányban koncentrálódik; minden, ami ebbe az irányba esik, a legnagyobb mértékben felkelti figyelmét, ami nem, azt észre sem veszi, vagy ha igen, úgy érdeklődése irányába hozza. Az izgatottság tehát megint valami tudatszűkülést jelent s mint ilyen állapot nagyban fokozza a szuggesztibilitást. Gondoljanak csak arra, hogy ha valakivel találkozójuk van s e találkozás nagyjelentőségű, a kitűzött időben milyen izgatottak lesznek, a tömegben akárhányszor látni vélik azt, akit várnak, a legkisebb hasonlóság elegendő az illető illúziójának felkeltésére, viszont minden nem idetartozó momentumot figyelmen kívül hagynak, a lökdösést eltűrik, a kezükben tartott tárgyat elejtik, anélkül, hogy észrevennék stb. Szuggesztibilitásuk főleg a várakozás irányában lesz nagyobb s ez a fokozott kedélyizgalomnak a legnagyobb fontossága témánkra. Számátalan érzéki csalódás, illúzió, hallucináció ennek köszöni a létrejöttét; az *extazis*, amelyben felizgatott hívők túlvilági lényeket látnak, a *second sight*, amikor valamilyen elhatározó momentumban valaki megjelenik előttünk, a *clairvoyance*, telepátiasnak mondott hatások, a *déja vu* kellemetlen érzése, amikor úgy véljük, hogy ezt a helyzetet már átéltük valamikor, mindez a fokozott kedélyizgalom szuggesztióinak és autoszuggesztióinak következménye. Különösen az utóbbiak szerepelnek állandóan, amennyiben módot adnak rá, hogy a tudattalanban rejlő vágyak segítségükkel megvalósuljanak. A látomások, a felsőbb hatalmaktól való kiválasztottság, a prófétai hivatás mind ilyen úton jönnek létre s ez az a pont, ahol a freudi alapon való mítosz-kutatások és a lelki epidémiák lélektana találkozhatnak.

A fokozott kedélyizgalomban megtermő antoszuggesztiókra tömérdek példát találunk a történelemben és a szépirodalom is sikeresen próbálkozott meg az ilyen helyzetek bemutatásával. A történelemből először *Jeanne d'Arc* alakját hozom fel. Anatol France a róla szóló szép könyvében kimutatja, hogy mikép fejlődött ki az egyszerű kis leányban az a vágy, hogy a dauphint atyai örökségébe visszahelyezze; ez a vágy olyan nagy és hatalmas volt benne, hogy az isten parancsának érezte. A 15. század elején az elhagyott kis

Domremyben vagyunk, a Champagneban. A kor tele hittel, miszticizmussal, a levegő évtizedes háborús izgalmakkal, szegénység, nyomor, fosztogatás mindenütt. A tízéves kis gyerek a teheneket őrzi s a falu alján levő szent forrás és szent fa közelében hivatásáról álmodozik. Egyszer csak híre jár, hogy az angolokat, állandó győzelmek után most a Mont-St.-Michel alól visszaverték; az egész Champagne örömben úszik, — hogyne, Szent Mihály, aki a Valoisk védszentje, nem engedte elveszni a várát! S a kis Jeanne előtt, természetesen, Szt.-Mihály jelenik meg s jelzi neki isteni hivatását. Három éven át hallja mindig az égi hangokat, látja Szt.-Katalint meg Szt. Margitot, — a 13-17. életévében, tehát a leánygyermek legexaltáltabb korában, — míg végre a Dauphin elé kerül s megkezdí történelmi szereplését. A tőle s körülö meginduló lelki epidémiát a történelmi erők a maguk szolgálatába állítják, a róla terjesztett mesék, legendák és csodák megteszik hatásukat, — 1429-ben VII. Károlyt Rheimsban királlyá koronázzák s csak természetes, hogy a pártok szerint szentnek vagy boszorkánynak tekintik az orleánsi szüzet. S amíg az egész „művelt” keresztény világ ezen vitatkozik, addig a roueni inkvizíció (az angoloktól biztatott dominikánusok) istenkáromlás, eretnkség és varázslás büntetésében vétkesnek találván, 19 éves korában a máglyára juttatják Johannát.

De a látomások s a belőlük fejlődő epidémiák kora nem szűnt meg a középkorral, a 19. század második felében a Jeanne d'Arc esete, más kiadásban, megisméltődött ugyancsak Franciaországban. *Lourdes*-ra célzok. A kiindulás azonos, itt is egy kis leány fokozott kedélyizgalomban fellépő antoszugesztíói szerepelnek a járvány közép-pontjában, csak a lefolyás más, amennyiben a kapitalizmus korában élve, az esetet a kitűnő üzleti szimattal megáldott klérus nagyszerű lélektani ismeretei alapján fejlesztette tovább. Érdemes pár percet ennek is szentelni, mindazt, amit az előbb a hisztériáról, hipnoid állapotokról mondtam, Lourdes esetében demonstrálva látjuk. Akik ismerik Zola grandiózus *Lourdes*-ját, azok fogalmat alkothatnak maguknak az erről a helyről kiinduló páratlan erejű lelkijárványról, amely még ma is majdnem teljes intenzitással dühöng.

1858-ban történt. A kis elhagyott pyrenäusi faluban élt Bernardette Soubirous, egy kis imbecilis, testileg is fejletlen, beteges gyerek, ekkor 14. évében. A vidék műveletlen, az emberek kultúrálatlanok, bigottak, tele zabonával, primitív legendákkal a környékbeli éneklő fákról, vértizzadó kövekről, barlangokban élő szellemekről; esténként a fonóban a legtöbbet ezekről esik szó, azonkívül felolvasnak a szent könyvekből, szűz Mária életéről. A kisleányra senki se vet ügyet, csak amikor elmeséli, hogy az erdőben egyszer galyszedés-kor valami zörgést hallott s felpillantva valami fehérséget látott, akkor kezd a figyelem feléje fordulni. A dolgot az asszonyok ördögi praktikának minősítik s legközelebbi alkalommal védelemül szenteltvizet adnak a leány kosarába. A kislány fontos személyiségnek kezdi magát érezni, izgatottan megy ki az erdőre s várja a fehér jelenést. S így megy ez napról-napra, a kérdezősködések, szuggerálások erősen hatnak a gyermekre, aki a hisztériásokat jellemző színezőképes-

séggel meséli el látomásait s így lesz az egyszerű érzéki csalódásból (a galyzörejből s talán a fákon átszellamló fehér felhőből) autoszugesztio és akaratlan befolyásolás útján előbb egy magas fehér nő, aki később kék övet hord, majd kijelenti a gyermek előtt, hogy ő a „szeplőtlen fogantatás”, azaz Mária s meghagyja, hogy a barlangból kifolyó víz mellett, ahol ő most nap-nap után megjelenik a kis Bernardttenek, kápolnát építsenek, amelyhez az egész világ zarándokoljon.

A környék mohón kapja fel a leányka látomásait, rövidesen ezrek járulnak a szent szűz barlangjához, a forrás vizétől betegek meggyógyulnak, gyerekek extázisba esnek, hitetlenek hívökké válnak, s mindig újabb csodák történnek. A hatóság közelép, ez csak fokozza az izgalmat, a tarbesi püspök megállapítja, hogy 30 csoda esett már meg, — a többi azután megy a maga útján. A kis Bernardtet azonban, nehogy újabb csodákkal megzavarja az ügyeket, kolostorba dugják, ahol 35 éves korában tüdővészben meghal.

Ha Lourdesot a kulturhisztorikus és orvos együttes szempontjából nézzük, akkor meg kell állapítanunk, hogy a vele kapcsolatos lelki epidémia csakugyan alkalmas bizonyos csodás gyógyulások előidézésére. Hogy a hit gyógyít, az régi dolog, ezt már az ókor orákulumjai és szent ligetei is bizonyítják, — de elsősorban csak olyan betegséget, amely pszichikus úton keletkezett, tehát főképp a hisztériát. Aki jól ismeri a hisztéria csodálatosan gazdag kórképét, amelyben az évekig, sőt évtizedekig tartó bénulás, vakság, sükettség még nem is a legkülönösebb tünetek, az sem a Lourdesban megeső gyógyulásokon, sem mondjuk a teljesen hasonló lelki diszpozíciókon alapuló krisztusi csodákon nem talál természetfölöttit. Sőt azt is tudjuk, hogy az anyagi elváltozásokkal járó, organikusnak nevezett betegségeknel is a lelki behatásokon nyugvó javulásnak tág tere van, s ma a pszichoterápiában ezt céltudatosan érvényesítjük is. De az még sohasem fordult elő, s nem is fog, ameddig a természet törvényei meg nem szűnnek, hogy valamely organikus elváltozás bármilyen szugesztioóra is meggyógyuljon. Azokban az esetekben, amelyeket ilyennek tüntetnek fel, vagy a diagnózisban tévedtek, vagy csalás szerepel. Mindkettőnek a lourdesi orvosi iroda révén megvan a lehetősége. Pelman bonni pszichiáter egyik munkájában, amelyből több epidémia leírását vettem (*Psychische Grenzzustände*. Bonn 1910.), említi az 1889-iki Delannoy-esetet. Ez az ember állítólag évek óta tábeszben, hátgerincorvadásban, tehát egy ma még gyógyíthatatlan betegségben szenvedett; erről bizonyítványa volt a zsebében. Lourdesban egy ima elmondása után meggyógyult, tudott járni stb. Az orvosi iroda igazolta gyógyulását. Ez a Delannoy néhány évvel később lopás miatt börtönbe kerül. Itt tábeszt szimulál, de amikor leleplezik, meggyógyul s négy év után egészségesen hagyja ott börtönét. Ez típusos példája a lourdesi orvosi iroda működésének.

Hogy csalás, tévedés vagy autoszugesztio szerepel-e az ilyen esetekben (orvos és beteg részéről egyaránt) azt nehéz eldönteni. Egy azonban kétségtelen, s ez az, hogy az egyháznak legkevésbé

áll érdekében e kérdés tisztázása, s hogy az egyház örömmel ragad meg minden alkalmat, amelyben csalás, tévedés és szuggesztió vegyessen a természetfölöttit, a csodásat látszik bizonyítani. Hogy néha azután maga is megjárja, annak érdekes példája a Taxil-eset, amelyet azért mondok el, hogy bizonyítsam, miszerint a nyugat-európai műveltségű klérus is könnyen beleesik lelki epidémiákba, — ha ez izgatott érdeklődésének irányában fekszik. A dolog még azért is tanulságos, mert a később felemlítendő középkori ördöghitnek egyenes folytatását láthatjuk benne.

A 19. század hatalmas egyháza állandóan rossz szemmel nézte a szabadkőművességet, mint olyan intézményt, amely a haladás szolgálatában áll. XIII. Leo pápa 1884-ben bocsájtja ki hírhedtté vált *Humanum genus* kezdetű bulláját, amelyben nekiront a szabadkőműveseknek, elmondja róluk, hogy a sátánnal cimboráinak, hogy minden gyalázatosságra kaphatók, hazudnak, csálnak, gyilkolnak s több hasonlót. Egész Európában megindul ekkor az irodalmi harc a szabadkőművesség mellett és ellen, s ezt az alkalmat megragadja Taxil Leo francia író (igazi nevén Gabriel Jogand-Pagés), aki eddig pornográf könyveket és a papságot gyalázó pamfleteket írt, s miután a szabadkőművességből kizárták, mint megtért hívő résztvesz a jezsuiták lelki gyakorlataiban, három napig tartó nagy gyónásban levezekli múltját s a jezsuiták biztatására hozzáfog a szabadkőművesség „leleplezéséhez”. Egymásután jelennek meg könyvei, az egyház támogatásával, amelyekben rendkívüli bőbeszédűséggel írja le a szabadkőművesek éjféli miséit, ördögidézéseit, bemutatja az ördöggel kötött szerződéseiket s bolondabbnál bolondabb dolgokat talál fel. Nincs józan elméjű ember, aki, ha egy ilyen könyvét elolvassa, nem látná be, hogy ez mind hazugság vagy a fantázia szüleménye, — a klerikális sajtó azonban készpénznek veszi Taxil írásait, mint szaktekin-télyt idézi s valóságos járványként indul meg a kitűnő férfiú ünneplése az egész katolikus világban. 1887-ben a pápa maga is fogadja az egyház hű fiát s Trientben szabadkőműves-ellenes kongresszust akarnak rendezni. Ekkorra azonban józan német lapok leleplezik Taxil régi üzelveit, kimutatják, hogy egész hadakozása csak pumpoló manőver volt, mire az affér botrányba fúlva, rövidesen elalszik. A kitűnő Taxil, a nagy misztifikátor azonban nem tagadja meg magát, s most megint a szabadkőművesség ellen írt dolgait minősíti bluffnek s azt írja meg, hogy mint vezette ő orruknál fogva az egyházi méltóságokat. Valóban, ennél méltóbb akkorddal nem végződhetett az ördöghit feltámasztására irányuló törekvés a 19. század végén.

A felhozott három példában — Jeanne d'Arc, Lourdes és Taxil — szinte fokozatosan látjuk az átmenetet az abszolút becsületes, igazán maximálisra fokozott kedélyizgalomból megtermő autoszuggesztiótól a félig-meddig mesterségesen csinált járványon át a tudatos csalásig. De más is a kor mindhárom esetben, más a milió, amelyben a dolgok lejátszódnak.

S ha eddig a lelki fertőzés módjait tanulmányoztuk, megállapítván, hogy az átérzés-átélés és a szuggesztió különböző

fajai a főbb ragályterjesztő momentumok (de rámutattunk az utánzás s a meggyőzés szerepére, valamint a tudattalanbeli vágyak nagy jelentőségére is) úgy ideje, hogy a lelki miliót, amelyben a lelki epidémiák elterjednek, vegyük tüzetes vizsgálat alá.

V.

Mi az oka annak, hogy a legtöbb és legsúlyosabb lelki epidémiát a középkorban találjuk? Ha szabad korokat és népeket egy-ségeknél felfognunk, még pedig túl a pusztá analógián, akkor azonnal megértjük a dolgot. Hogy pedig szabad, azt nemcsak a mindennapi szükséglet bizonyítja, amely mindig általánosít, s a magyarról, a franciáról, a *modern* emberről, a *klasszikus* időkről beszél, hanem az a termékeny kulturhistóriai felfogás is, amelyet Müller-Lyer vagy Lamprecht kitűnő munkáikkal képviselnek. Témánk szempontjából különösen Lamprecht álláspontja fontosabb, aki a *Lenksamkeit* és *Reizsamkeit* fogalmakba sűrítette egész koroknak és osztályoknak lelki jellegzettségét. De mielőtt e fogalmakat használatba vennénk, tisztázni kell felfogásunk viszonyát a történelmi materializmushoz. Véleményem szerint a történelmi eseményeknek lamprechti vagy marxi értelmezése nem zárja ki, hanem kiegészíti egymást. Minden történelmi változás osztályok és csoportok érdekarcainak a következménye s gazdasági alap nélkül mozgalmak nem életképesek, ez bizonyos; de a mozgalmak lefolyása, színezete, tempója, az a kép, amelyben előttünk megjelennek, mindezt a korok és emberek lelki struktúrája irányítja. S ha a materializmusa történelmi miért-re, a pszichologizmus a miképen-re ad választ.

Ha e kettős szempontból nézzük a középkort, úgy nagyjából a következő képet kapjuk: teljes gazdasági és lelki függés az egyháztól és a feudalizmustól; a két utóbbi harcol a hegemoniáért, de a népre (amelybe az egész polgárság beleértendő) közömbös, hogy melyik van felül: mindkettő az ő nyakán ül. A két uralkodó osztály harca, amelybe csak később kezd belejátszani a polgárság igénye, adja a kor gazdasági s így történelmi szignaturáját, a teljes függés pedig megteremti a középkor lelkiállapotát: a *Lenksamkeit*ot, az irányíthatóságot. Az életnek és a vagyonnak a bizonytalansága, a lelkiismereti s egyéb ideális szabadságoknak a hiánya, ez a *Lenksamkeit* altalaja; a lélek folytonosan izgalomban van, az affektusok egymást érik, még pedig a legsúlyosabb affektusok, hiszen az élet biztonsága forog kockán, — és soha nincs meg az affektusok kiélésének, le-reagálásának a lehetősége; mindenütt korlátok, csak egy út van nyitva: az, amit a felsőbbek megengednek, s ez is más ma, mint holnap, aszerint, hogy a császár vagy a pápa az úr.

Ilyen lelkiállapot mellett, — aki a szuggesztióról szóló fenti fejtegetéseimet figyelemmel kísérte, az előtt magától értődik a *lenksam* kor szuggerálhatósága szinte korlátlan. Így találkozik a *Lenksamkeit* a hisztériával s még egyben: mindkét állapotban a le nem reagált, beszorult affektusok elfojtatnak (*Verdrängung*): innen az a sok explózióra kész anyag, amely a középkori embert jellemzi.

S ezek után meg is mondhatjuk; a középkori ember szükség-

képen hisztériás ember, a középkor jellemző betegsége a hisztéria. Hellpach, aki Lamprecht gondolatát továbbfejlesztette, amikor *Grundlinien einer Psychologie der Hysterie* c. nagyszabású művében a hisztériát, mint szociálpatológiai problémát vizsgálja, bebizonyítja, hogy hisztéria szociális alapja a *Lenksamkeit*, — ahol ezt találjuk, ott észett s tenyészik ma is a hisztéria: 1) a középkorban, mint polgári lélekállapot, 2) ma, mint a proletárság lelkiállapota, 3) elszórtan, itt-ott, mint nevelési produktum.

Ezért igazi talaja minden lelki járványnak a középkor. Érdemes Hellpachot idézni: „A primitív, fantáziatelt, a nem fogalmak szerint berendezett, hanem mindenütt a közvetetlenségre irányított lelkiállapot, amely csak a felvilágosodás századában, a 18-ban, formálódik véglegesen át, kedvező talaj volt. Különös körülmények termékenyítették meg. A városi élet, a látókör tágulása, felfedezések és találmányok, továbbá az egyház ragyogása és legendaszerű fény pompája a fantáziát túlszigázták. Erős érzelmi momentumok is tapadtak éhez a gazdagodáshoz: kétség és az újnak sejtése egyrészt, az egyház intelmeitől való félelem másrészt. Erotikus elemek mintegy túlterhelték a kort. Ehez járultak még az erős harcok, szociális és politikai bizonytalanság, elemi csapások, így főképpen a nagy járványos betegségek, a pestis, lepra, kolera, röviden katasztrofális zavarodások és események nagy számban. Mindenekelőtt azonban fegyelmetlenség: régi kötelekeknek szakadása; mértékletesség és önuralom pusztulása; bomlás, belső anarchia mindenütt. Minden téren beteges izgalom izzott és a vallási rajongás fantasztikus áradata a parazsat lángra lobbantotta. Mi keletkezhetett volna ilyen módon más, mint hisztéria? Egyenes következménye volt ez a kor lelkiállapotának; azoknak az időknek különös színezetét s a nemi izgalomnak vallási elemekkel való átszőődését tükrözte vissza . . .

Eppen ezért a reformáció se segített ezeken az epidémiákon, mert, amint az a vallási szakadásoknál kikerülhetetlen, ezek kedélyében anarchiát és határtalan zürzavart hozott létre, és a legvadabbul kifejlesztette nemcsak a külső, hanem a belső vallási harcokat is.

A régi hit oszlopai leroskadtak és tehetetlenségükben, Istennel is szembekerülve, mindnyájan azokba a szalmaszálakba kapaszkodtak, amelyeket az új vallás is meghagyott: ördögbe és démonokba. Az egyházi felszabadulás diadalmenetét a boszorkányüldözés máglyái világították be”. (*Die geistigen Epidemien*).

VI.

És csakugyan. A boszorkányság, ördögösség évszázados járványait szemlélhetjük. S hogy az emberiség ősrégi szellemhite, babonája és varázslata olyan véres formát öltött, mint 1200 és 1700 között, ennek a bűnnek a terhét egyedül és kizárólag az egyház viseli. Szent Ágoston viszi be az V. század elején a pogány démonológiát a kereszténységbe s a skolasztika szörnyű módon fejleszti ezt a tant tovább. A XIII. század elején kezdi meg működését az inkvizíció, ez a bigottságnak és szadizmusnak rémes öllekezéséből származó torzszülött, amely több áldozatot nyelt el pár száz éves élete alatt, mint

a föld összes háborúi azelőtt és azóta. Az eretnokség, amely a XIII. század „bűne” volt, lassankint átváltozik mágikus jelenséggé. Aki ezt az átalakulást a maga mérhetetlen tekintélyével véghezvitte, az aquinói Szt. Tamás volt. A kellőleg előkészített talajba hull a véres mag, amelyet azután VIII. Ince pápa *Summi desiderantes* kezdetű bullája (1484) vetett el, amely kimondja, hogy aki a boszorkányságban nem hisz, az eretnek. Rövidesen megjelenik a dominikánusok híres könyve, *Malleus maleficarum*, amely most századokon át a gondolkodás irányítója s annak a páratlan epidémiának: a boszorkányságnak a forrása, amely maga kilenc millió ember életébe került.

Csodálatos és rettenetes kép tárul az elé, aki e járvány történetét végigolvassa, megborzad az ember, hogy ilyesmi lehetséges volt. Sajnos, hogy a dolgot olyan kevesen ismerik, — az iskola gondosan elhallgatja a részleteket. Akit érdekel, annak Hans Kübert kis könyvét ajánlhatom. (*Zauberwahn*. München, 1913. *Buchhandl. Nationalverein*). Amint a ránkmaradt aktákból Pelman, bonni pszichiáter megállapítja, a boszorkányság miatt elítéltek közt csak igen kevés elmebeteg volt, jelentékeny számú hisztériás (a boszorkányság ismérvei: az érzéstelenség, felfúvódottság és görcsök típusos hisztériás tünetek!), de az áldozatok túlnyomó többsége ép elméjű és idegrendszerű ember volt, akiket a vallási türelmetlenség, az irigység, a rosszakarat, a butaság vitt a főbizonyító eszköz: a kínpad elé. Ez azután olyan szuggeraló erő, amelynek senki sem tudott ellentállni.

A boszorkányság utolsó akkordjai az ördögösségbe, megszállottságba vezetnek át. Ennek a története már nem olyan véres, — noha aszerint, ahogy a királyok vagy püspökök érdekei megkívánták, itt is esett elég halál (tudvalevőleg az inkvizíció halálos ítélete egyúttal a javak elkobzását jelentette!) — s akárhány mulatságos históriát is találunk. Különösen a kolostorokban játszódtak le ilyen epidémiák, (ezek még ma is a hisztéria igazi melegágyai!) amelyek közül egyet elmondok.

1550-ben egy belga kolostorban, Uvertetben, egy apáca éjjel sóhajtásokat és nyögéseket hall, — ami nem csodálatos tizenöt napi súlyos böjt után. Erre hallucinációk, nevetőgörcsök és katalapsziás (görcsös) állapotok állnak be nála, ami hamarosan a többi apácára is ráragad. Mint a bolondok ugrálnak napokon át, sérüléseket ejtenek magukon, lábaiknál fogva a kert fáira akaszknak, akivel összetalálkoznak, azt megcibálják, bepizkítják, hol megnémulnak, hol ordítognak, mindegyik a benne levő ördöggel hangos vitát folytat s így tovább. Csak nagy sokára, évek múltán szűnik meg lassankint a járvány miután néhányukat megégették, a többiből pedig sikeresen kiűzték az ördögöt. (Ezt a procedúrát Rubens egyik remek bécsi képén láthatják lefestve).

Az ördögűzés, exorcismus, kedvelt foglalkozása a kornak, illetőleg a kor papjainak. Sok középkori novellista éneкли meg ezeket a manipulációkat, — nem ők tehetnek róla, hogy ma a pornográfusok között szerepelnek. Az bizonyos, hogy az egész ördögösségnek erősen szexuális mellékíze van, s a freudizmus számára a megszállottság tünetei valóságos kincsesbányát jelentenek. Voltak országos hírvű ördög-

űző szerzetesek, akik valóságos diadalmenetben vonultak városról-városra.

Az ördöngösséggel rokon az extázis állapota. Ez is végigmegegy az egész középkoron, s megtalálható mindenütt, ahol a hisztéria. Itt játszik bele a lelki epidémiákba a vallás, a misztikusok, a látnokok, a próféták, a szentek. Az illúzióknak, hallucinációknak, autoszugesztióknak és szugesztióknak egész sorozatából épülnek fel a látomások, a csodák, s ami nem történik meg a szentek életében, arról megindul a legendaképződés holtuk után. Tanulságos példa erre szent Xavér Ferenc híres legendája szolgája megmentéséről, amelyet Pelman elemez. Ez a hittérítő Chinában hal meg 1552-ben, ott is temetik el; amikor négy hó múlva exhumálják, hogy Indiába szállítsák, hulláját egész frissnek találják s még fél év múlva is így marad, sőt földöntúli jó szagokat áraszt. Ez természetesen a katolikus egyház egyik legszebb csodája, — amire Ireland angol pszichiáter megjegyzi, hogy inkább az lett volna csoda, ha a holttestet a balzsamozás klasszikus országában be nem balzsamozzák. Szóval Ferenc, a távolban járó hittérítő leveleket ír haza, s egyikben elmeséli, hogy egy folyón való átkelésnél szolgáját lovastól elsodorja az ár; miután nem mehetett már segítségére, buzgó imába kezdett. S míg ő a parton térdepel, látja, hogy a ló csakugyan emelkedettebb fenékrészre kerül, s hű szolgája csakhamar partot ér. Ferenc azzal végzi levelét, hogy hálát ad az istennek, aki meghallgatta imáját, — sem ő, sem kora nem látott a dologban csodát.

Ferenc halála után 19 évvel egy jezsuita könyvet ír életéről és tetteiről, de semmiféle csodát sem említ fel róla. Csak amikor száz év múlva szentté akarják avatni, akkor „tudnak” már csodá-tetteiről, s azóta a fenti epizód úgy szerepel, hogy forró imáját meghallgatta az Úr, mert íme egyszerre Ferenc látja, mint nyílik meg az ég, s egy angyal miként vezeti kezénél fogva a már-már elmerülőt a partra.

Így születnek a csodák, belőlük, meg az extázisból indulnak ki a vallásalapítások, amint ezt különösen Mohamed eksztatikus állapotaiból láthatjuk, amelyekben a Koránt diktálta. Mellesleg megjegyvezve, Mohamed nem szenvedett epilepsziában (Napoleon és Caesar sem!) mert epilepsziás roham alatt nem lehet diktálni. Az extázis, amelyben az ember mintegy a túlvilágba emelkedik, voltaképpen hisztériás szomnambulizmus, azonos a spiritiszták trance-jával. Ilyen állapotban a legkülönfélébb autoszugesztiós tünetek valósulhatnak meg, — többek közt a híres stigmatizálódás, azaz vérző foltok megjelenése a kezeken és lábakon, ott, ahol Krisztus sebei voltak. Assisi szent Ferenc az első, akin ezt állítólag észlelték (1224), — de csak a halála után, mert életében gondosan rejtgette. Azután sienai szent Katalin, montefalcói Klára, Marie Alacoque s még sokan egész Louise Lateau-ig, akin ugyanezt 1867-ben megfigyelték, s akinek hisztériája kétségtelenül megállapítható volt.

Így megy ez korról-korra, de amíg a múltban, éppen a kedvező miliő következtében, világokat felforgató nagy vallási mozgalmak születnek az extázisból (amely mozgalmakat azután a gazda-

s gi háttér és az osztályharc tesznek erősekké s juttatnak diadalra), addig ma legfeljebb bigott emberek számára való b cs helyeket eredményeznek. Ma már a vall salapítás csak bizonyos sz k k r kben talál visszhangra, ott, ahol minden bogarass gra akad hív , mint pl. Amerikában a *Christian Science* s egyéb komédiák s érdekes módon két társadalmi osztályban: a legfels bben, ahol vagy a spleen vagy a degenerativ imbecilit s képezik a talaj t, —  s a legals bban, ahol a teljes kultur latlans g és nyomor a Lenksamkeitot és hisztériát nagyobb tömegekben konzerválták. Az utóbbira egyik legérdekesebb példa a Bechterew  s Sikorski orosz neurol gusokt l v gig szlelt *maljovanizmus*.

Ez a vallásos mozgalom, igazi pszihopatol giai epidémia, az erre amúgy is hajlamos Oroszországban lépett fel a múlt század kilencvenes éveiben. Az orosz nép miszticizmushoz való vonzódása közismert mindenki előtt, aki Dosztojevszkit vagy Tolsztojt olvasta; a duchoborzok, dekabristák, raszkolnikik, skopzok, stundiszt k szekt ir l is bizonyosan hallottak már. A maljovanizmus is hasonló valami volt. Egy Maljovanni Konrád nev , terhelt családból származó iszákos kisoroszban lassankint vallásos téboly fejlődött ki; az volt, a téveszméje, hogy   Krisztus, s neki kell szenvedéseivel a b n s emberiséget megváltani; hogy a szentl elek lakik benne s az diktálja szagait. Hasonló téveszméket minden elmek rh zi orvos ismer a *paranoia religiosa* k rk p b l. Maljovanni szavai azonban a maga mili j ben rokon fülekre találtak s csakhamar híveinek serege követi. Tanítása szerint az isten szelleme mindaddig lebeg az  rben, amíg az emberek meg nem javulnak; jelenleg a szellem benne lakozik s általa hirdeti a világ végét, amely nemsokára el kvetkezik s mintdenki rettenetesen bűnhődni fog, csak azok nem, akik az   tanain vallják, mert ezek b nh d s t   szenvedő el. Pr dik ci i k zbevesztet s és görcsök lepik meg, túlvilági szagokat érez, s a levegőben lebeg, — legalább ezt állítja   és követői. Ezek a maljovanit k felhagynak foglalkozásukkal, eladják házaikat s földjüket, hogy állandó imádkozásban t lthess k már amúgy is rövid életüket. Imádkozás közben ugyanazokat az „ des, aromás, túlvilági szagokat” éreztek, mint prof t juk, éppen  gy estek g rcs kbe, mint  , állandóan vallásos dalokat énekeltek, mások keservesen sírtak, mell ket verdestek, hajukat t pt k, mások meg egész nap egy helyben topogtak, kutyaugatást, vagy nyerit st hallattak, — a végkimerülésig. A hatóság végül is Maljovannit elmek rh zba internálta, de a mozgalom csak nagysokára csillapodott le.

 me a vallásos epid mi knak egy típusos képe, s ha nem is mennék olyan messze, mint Binet-Sangl , aki a kereszt nyseg eredetét hasonló esetre vezeti vissza s Jézust az adatok alapján paranoi snak minősíti, de határozottan állítom, hogy — a történelmi s gazdasági háttérről meg nem feledkezve — a kereszt nyseg kezdetiben a pszichopatológiai fertőzés nyomai megtalálhatók.

Aki nemcsak  gy analitikusan és kívülről, hanem belülről, magamag n  t lve akarja megismerni a vallásos mozgalmak mehanizmus t, az olvassa el G. Hauptmannak: „Der Narr in Christo Emanuel

Quint” című regényét. Talán még ennél is megrázóbb és közvetlenebb H. H. Ewersnek: „Der Zauberlehrling oder die Teufelsjäger” című regénye, amelyben azt írja le, hogy miképpen fejlődik ki alkalmas miliőben, egy elzárt kis faluban, amelynek bigott lakosságát az Amerikából hazahozott üdvhadsereg-propaganda már izgalomba hozta, az Ewers kedvenc hőse, Frank Braun által az experimentum kedvéért megindított szuggesztív mozgalom; hogy miképpen lobban lángra lassankint a falu egész népe, mint lesz a hipnotizált szép kocsmároslányból, az ő szeretőjéből, stigmatizált szent, aki végül is auto-szuggesztíói révén keresztre feszítetteti magát; mint kényszeríti végül a fanatizált néptömeg Frank Braunt, hogy ő szúrja a lándzsát a felfeszített leány oldalába (mint a római katona a Jézuséba), s mint kénytelen ő ezt meg is tenni, noha a lemeztelenített nő napfényben ragyogó gyönyörű testében egy ébredező életnek, az ő gyermekének körvonalaait látja kidomborodni.

Ewers raffinált, démoni erejű stílusa és lélekfestése nyomán igazán átéljük ezt a gyönyörűséget s megértjük, hogy Frank Braun, a Zauberlehrling nem tud menekülni a maga felidézte szellemek elől. Aminthogy minden lelki epidémiánál a fertőzés forrását s a fertőzés áldozatait olyan szoros, kölcsönhatásokból kialakuló gyűrű fogja körül, hogy a kettőt később elválasztani szinte lehetetlen.

VII.

Tanulmányozzuk hát kissé közelebről a forrást s az áldozatokat.

Már elől felvetettük a kérdést, hogy voltaképpen miféle elme-kórtani kórformákkal találkozunk a lelki epidémiáknál? Az eddigiekből már megadhatjuk a feleletet: a fertőzés forrása rendszerint nem normális egyén, legtöbbször a különösnek, extravagánsnak s az elmebetegségnek a határbirodalmába tartozik. Az a nagy terület ez, amelyet egyszóval pszichopatiának nevezünk. Elsősorban a hisztéria tartozik ide, amelynek szimptomáival s egész lelki mechanizmusával már annyiszor találkoztunk, azután mindenféle abnormis karakterek, degeneráltak, debilisek, morálinszaniások, perverzek, kényszerneurózisban szenvedők, stb.

Csak ezek után jönnek az elmebetegek. Alapjában véve bármely elmebetegség lehet a járvány kiindulópontja, a dolog természeténél fogva azonban leginkább azokat a betegségeket találjuk, amelyeknek tünetei az átérzés-átélésre s szuggesztíóra legalkalmasabbak, tehát amelyekben a fokozott kedély izgalom, érzéki csalódások és téveszmék állanak a körkép előterében, miután ezekben szunnyad a legnagyobb ragályozó erő. Ilyenek az epilepszia (különösen a ködösállapotokban), a paranoia (tébolyodottság), a mániás-depresszív elmezavar enyhébb alakjai (a cyclothymia) s a korai elbutulásnak paranoid formája.

Ha szem előtt tartjuk azt, hogy a lelki életben, épp úgy mint mindenütt a természetben, az átmenet fokozatos, hogy tehát a teljes épelméjűség s a teljes elmezavar között szakadatlan sorozatban helyeződnek el az agyvelők, akkor megértjük azt, hogy miképpen kerülnek

bele a lelki epidémiák áldozatai, ragályozottjai közé az elmebetegek és pszichopáták épúgy, mint az egészséges elméjük. Ugyanazok a konstitutív tényezők alkotják az egyiknek, mint a másinak a lelkét, a különbség csak az, hogy az egyiknek több rezonátorja vagy gyengébb szordinója van a fertőzés hullámaival szemben, mint a másinak. Az objektív kritérium ép és kóros elme között, különösen a határvonalon, nem annyira orvosi, mint inkább szociálpszichikai jellegű. Normális az, mondja Hellpach, ami „szociálpszichikai közkincs”, az, aminek a motiválását a társadalom elfogadja. Ha pl. társaságban valaki állandó nevetgélés közben vicceket mesél, a legfektelenebbül viselkedik, vaskos kétértelműségeket kockáztat meg, ha alkohol nem szerepel, gyanakodhatunk esetleg mániára, főleg ha az illető komoly tudós, míg ha kereskedelmi utazó, úgy nem merészelnénk ezt a diagnózist megcsinálni. De ha az illető úr a következő percben, mondjuk, genitáliáit mutogatja, — akkor a laikus előtt is tiszta a diagnózis. Miért? A mi kultúránkban ez a tett nem motiválható, az egyén beszámíthatatlan (*Zurechnungsfähigkeit*, mondja Liszt, *ist bestimmt durch das Handeln nach Motiven*) — vagy pedig a motiválását a társadalom nem hajlandó elismerni és eltűrni.

Ép és kóros között differenciálni, mint mondtam, éppen a határformáknál nehéz, tehát éppen ott, ahonnan a mi témánk legfőbb anyaga való. Minden normális emberben van kóros anyag elég. Gondoljanak pl. arra, hogy az az ember, akit az élet kissé letört, még legjobb barátjának a szavaiból is milyen könnyen olvas ki lekicsinylést, vagy arra, hogy milyen izgatottan viselkedik a fiatal leány az első bálon, azt hiszi, hogy mindenki őt nézi, a mellette elhangzó nevetést kinevetésnek hajlandó felfogni, vagy emlékezzenek Dosztojevski csodálatosan mély analízisére Raszkolnikovról, aki bűnének tudatában minden közömbös szóban és tekintetben gyanúsítást lát s éppen emiatt árulja is el magát — s íme, előttünk vannak azok a tünetek, amelyeket a paranoiánál mint vonatkozási téveszméket ismertünk.

S a téveszméknek valami csodálatosan ragályozó erejük van! Az utánzási ösztönünk, különösen kedélyizgalmak behatására, bámulatosan működik. A pszichiátriában van egy különös fejezet: az elmebetegségek indukáltságáról. A *folie a deux*, a *folie communiquée*, amikor intimen együttélő emberek egyszerre, vagy rövidesen egymásután, kölcsönös befolyásolás útján azonos, vagy hasonló (rendszerint paranoiás) elmebajba esnek, közös illúzióik, hallucinációk vannak, együtt építik fel téveszméjük rendszerét.

A lelki epidémiának ezt a lokalizált formáját a szépirodalom már régen felhasználja. Csak a legújabbakat említem fel, Andrejev híres „Vörös kacsáját”, amelyben egy az orosz-japán háború borzalmaiban megőrült tiszt emlékiratainak olvasásánál a testvére is megőrül; vagy H. H. Ewers-nek diabólikusan nagyszerű, „Der tote Jude” és „Die Spinne” című novelláit. Különösen ez utóbbiban fejlődik ki szemünk előtt ilyen téveszme, amikor azt a fiatal diákot, aki egy rosszhírű szoba titkát akarja felfedni, amelyben már többen az ablakra felakasztották magukat, a szoba emlékei ugyancsak a felakasztásra indítják.

VIII.

Mindnyájunkban van tehát anyag, amely kellő behatásra reagál a lelki epidémia fertőző csirájára. Már céloztam erre előadásom folyamán, most befejezésül a mindennapi életből veszek néhány példát. Előre kell bocsátanom azt, hogy véleményem szerint minden tömegmozgalom voltaképpen lelki epidémia, — hiszen az epidémia szó még nem szükségképpen jelent rosszat, károsat, betegeset. Hozzá vagyunk ugyan szokva, hogy a testi epidémiák analógiájára csakis az ilyen negatív értékű mozgalmakat foglaljuk a címbeli gyűjtőnév alá s előadásomban elsősorban én is ezekre terjeszkedtem ki. De csak azért, mert az ilyen patológiás jelenségekben jobban, precízebben, élesebben domborodnak ki a törvényszerűségek, mint a megszokottban, a mindennapiban, amelyet alig is tudunk kellő objektivitással analizálni. Azért, mert a kereszténység alapjaiban a valóságos pszichopatologia ismerveit láttuk, nem mondhatjuk ki, hogy tehát a kereszténység értéktelen; az értékelés kérdése nem tartozik sem a biológiára, sem ennek egyik ágára, a pszichológiára. Mindig csodálkoztam, ha valaki az élettudományoknak abban a megállapításában, hogy a genialitás is abnormitás, a génuszok lekicsinylését látta. Szó sincs róla. S így nem szégyen reánk nézve, ha azt találjuk, hogy minden tömegmozgalom lelki epidémia.

Mert azt egész tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a tömegmozgalom, mondjuk a jó, szép és okos tömegmozgalom kovása nem a meggyőzés, a rábeszélés, a kapacitálás, mint ahogy azt hinni szeretjük s ezzel mintegy a beteges tömegmozgalom okaitól elkülöníteni próbáljuk. Az igazi meggyőzés mindig csak kevés emberrel szemben lehetséges, mert a logika csak ritka ember gondolkodását irányítja. Amit meggyőzésnek gondolunk és iparkodunk feltüntetni, a parlamentben, az igazságszolgáltatásban, a társadalmi életben, a börzén, az újságban vagy a szalonokban, az rendszerint csak (de ez a csak sem lekicsinylés!) kedélyre gyakorolt hatás, érzésekre való utalás, képzetek felélesztésének törekvése, szóval régi ismerőseink: az átérzés és a szuggesztió. Senki jobban nem tudja ezt, mint a gyakorlati, a cselekvő ember: a hadvezér, a politikus, a bankár, a népszónok s mindezen foglalkozásoknak egyaránt mestere: a demagóg. Ezért erősebb fegyver a tekintély, a pozíció, hatalmasabb meggyőző eszköz a fordulat, a szállóige, az éle, mint minden érv — s ezért ragad magával az érces bariton és a szép szakáll.

Ez adja meg a szónak a nagy jelentőségét, ez, hogy átérzést és szuggesztiót jobban lehet vele megvalósítani, mint bármi mással. Ez adja meg a szó-szimbolum mindenható erejét, — emlékeznek Anatol France *Putois-jára*? amint megvolt a neve, már élt a titokzatos kertész: *il avait le crâne pointu, le front bas . . . les cheveux jaunes et le poil rare . . .* Ebben rejlik az ismétlés hatásának titka; a sokszor hallott fogalom mintegy belopózik az ember leikébe, beül a tudattalanba s adott alkalommal döntő szerepet játszik az elhatározásnál. Innen van a hirdetésnek, a reklámnak az a nagy tömeglélektani szerepe; amikor ötször, tízszer olvassuk, hogy a „legjobb szájvíz az Odol” vagy „használjon Yes porcellánpúdert”, akkor még

tudjuk, hogy ez csak reklám, de amikor már százszor, kétszázszor van a szemünk előtt, úgy, hogy tudatosan nem is olvassuk, de szájjvizet vagy púdert vásárlunk, akkor úgy érezzük, mintha már sokan ajánlották volna, mintha csakugyan valami nagyszerű volna (maga a szó-szimbólum: porcellánpuder is milyen szuggesztív erejű!) s Odolt és Yest fogunk a boltostól kérni.

Vagy min alapszik a női divat-hajsza, ez a ha nem is véres, de könnyes lelki epidémia? Simmel egy finoman megírt kis esszéjében bizonyítja, hogy két tényezőn: egy elválasztó és egy utánzó momentumon, az előbbi megkülönbözteti a másképen öltözködő osztályokat, az utóbbi egyesít egy bizonyos osztályhoz tartozókat, így tehát kielégíti mindazokat, akiknek ezzel meg van adva szociális cselekvéseik mértéke az egyéni felelősség és választás szükségessége nélkül, tehát azokat, akik belsőleg önállótlanak, de mégis önállóságot akarnak s ezt megkapják azokkal szemben, akiket divatjukból pénz- vagy ízléshiány miatt kizárnak. Ezért kell változnia a divatnak, amint általános lesz. S mint minden szellemi járványnak, ennek, az ipari érdekeltség gazdasági háttere miatt életképes és állandó mozgalomnak is megvan a már ismert ragálya: a Poiretk és Holzerek folytonosan ismétlődő, burkolt szuggesztíói a divatlevelek formájában, a lapok beszámolóiban a főúri és színésznői toalettekről stb. s megvan, lerakva a női nem lelki organizációjában talán örökre: a ragályt mohón magába szívó talaj.

Ha már a nőkről beszélünk, nem típusos lelki epidémia-e az egész nőmozgalom? Szemeink előtt nőtt fel, figyelemmel kísérhettük minden mozzanatát, nem ismerünk-e rá a fertőzés megszokott eszközeire? A nők elnyomatásának és nemi szolgaságuknak folytonos lefestése nem az átérés segítségét veszi igénybe? A diadalok dicsőítése, a közömbösök kipellengérezése, az ellenfelek becsmérlése nem a demagógia szuggesztíói? A *votes for women* nem az ismétlés erejével hat? S a militans suffragettek csodálatos tehnikája, céltudatos mártírsága nem a legizzóbb szuggesztív hatalom? Ma már nem hatnak az égi látomások, a katalipszia, a stigmatizálás (legalább is nem a parlementre), de az analógiájukra lejátszódó rombolások, gyűjtogatások, felpozítások igen. Mít árt az, hogy pszichopáták és hisztériások dolgoznak a barikádokon? mindig így volt, mindig így kellett lennie s nem volt még lelki epidémia (ha szabad értékelő egyéni megjegyzést kockáztatnom:) amely ilyen nemes és igazságos ügyet juttatott diadalra, mint ez fogja tenni, — egyedül csak a szocialista mozgalom.

Sok mindent lehetne még tárgyalnom, jó és rossz, egészséges és beteges szellemi mozgalmakat: a modern kor ördögösségét, a spiritizmust; a legmodernebb babonát, az okos lovakat, a „krallizmust”; a Psylanderben kikristályosodó erotomániát, — az irodalomban és művészetben egymást váltogató izmusokat (a naturalizmustól a futurizmusig), a világnyelv-propagandát, a monizmust, az antialkoholizmust, a kongregációkat, a freudizmust (amely már, sajnos, világnézletté kezdi kinőni magát), Jacques-Dalcrozet, a tangót s így tovább. A mai „*reizsam*” kor minden évben szolgál új epidémiákkal,

hol van a középkor „csendes nyugalma”, amelyben egy-egy becsületes epidémia négyszáz évig tartott?!

Hálistennek, örökre eltűnt. S vele eltűnt, azaz mindinkább tűnőben van minden középkori *Lenksamkeit*. A politikai és gazdasági életben most rázzuk le utolsó bilincseit (igaz, hogy nehezen), a társadalmi felfogás már teljesen kinőtt belőle, egyedül a szexualitásban és a nevelésben vagyunk még nyakig benne. De a természet-tudományos világfelfogás és a technika ellenállhatatlanul haladnak útjukon s velük az emberiség. Mindinkább nő a tudás és a kritika ereje s ezzel annak a lehetősége, hogy mozgalmakat csakugyan a meggyőzés s nem az átérzés és szuggesztió segítségével lehessen csinálni. Majd ha ezt a két hatalmas ellentállást a fejlődés vasökle beleplántálja minden ember lelkébe, annyira s olyan erősen, hogy a tudattalanba mélyedjenek, a kultúrember ösztöneivé legyenek, akkor, sok-sok száz év múlva, szabadul fel igazán az emberiség minden égi és földi gyámkodás alól.